

Tunguz Dilleri Araştırmalarına Önemli Bir Katkı: *The Tungusic Languages*

A Significant Contribution to Tungusic Language Research: *The Tungusic Languages*

Uluhan ÖZALAN*

Vovin, A., Alonso de la Fuente, J. A. & Janhunen, J. (Eds.). (2023). *The Tungusic languages*. Routledge Language Family Series.

Erken dönem Altay Dilleri araştırmaları Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin *Ana Altayca* olarak adlandırılan ortak bir dilden geliştiği savına dayanıyordu. Başta Ramstedt ve Poppe olmak üzere çeşitli araştırmacılar bu diller arasındaki düzenli ses denkliklerini belirleyerek *Ana Altayca'yı* yeniden kurgulamaya çalışmışlardır. *Çekirdek Altay Dilleri* (Core Altaic, Micro Altaic) olarak da kabul edilen bu üç dil ailesine akraba olarak daha sonra Kore ve Japon dilleri de eklenmeye çalışılmış ve sonuç olarak anılan beş dil ailesinin genetik bakımından aynı kökten türediği görüşü birçok çalışmada ele alınmıştır. Ancak, öncelikle Clauson ve Doerfer gibi bilim adamları ve son dönemlerde ise Alexander Vovin ve Juha Janhunen gibi araştırmacılar bu diller arasında genetik bir ilişki olamayacağını, söz konusu diller arasında görülen ses denklikleri ve birtakım koşutlukların uzun süreli ve yoğun dil temasları ile ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bugün gelinen aşamada ise Altay Dilleri terimi, aralarında genetik bir yakınlıktan çok, özellikle ekleşme bilgisi ve söz dizimi bakımından koşutluklar bulunan, uzun ve yoğun dil ilişkileri sonucunda ortak bir sözcük kadrosunu paylaşan bu beş dil ailesini karşılamaktadır. Yine son zamanlarda araştırmalarda çoğunlukla Martine Robbeets ve ekibince kullanılan *Transavraya Dilleri* de beş dil ailesini kapsayan bir içerikle sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/01x1kqx83>
ozalan_u@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6010>

Aralarında tipolojik bakımdan birçok benzerlik bulunan Türk, Moğol ve Tunguz dillerinden üzerinde en az çalışma yapılanı sonuncusudur. Bugün araştırmacıların elinin altında Türk dillerinin tarihî ses bilgisi veya şekil bilgisini karşılaştırmalı olarak ele alan çok sayıda çalışma vardır. Bunun yanında konuşur sayısı çok az olan bir kısım Türk dillerinden derlemeler yapılmış, bu dillerin ayrıntılı gramerleri ve sözlükleri hazırlanmıştır. Benzer bir durumu Türk dillerinin etimoloji sözlükleri için de söylemek mümkündür. Hâlâ birtakım eksiklikler olmakla birlikte, tarihî ve çağdaş Türk dillerinin etimoloji sözlüklerinin hazırlanması bakımından önemli mesafeler alınmıştır. Buna benzer şekilde, Moğol dilleri üzerine birçok tarihî ve karşılaştırmalı araştırma yapılmış, Ana Moğolcanın yeniden kurgulanmasında ciddi mesafeler alınmış ve yaşayan Moğol dillerinin çoğunun gramer ve sözlükleri hazırlanmıştır. Bununla birlikte, özellikle Moğol dillerinin yayılma alanının güney bölümünde, Çin’de konuşulan Moğol dilleri (Shirongolic) ile ilgili elimizde önemli araştırmalar olmakla birlikte, daha ayrıntılı çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Ayrıntılı çalışmalara rağmen Moğol dillerinin kapsamlı bir etimoloji sözlüğünün hazırlanamamış olması büyük bir eksiklik olarak durmaktadır. Bu noktada Hans Nugteren’in *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu Languages* başlıklı doktora çalışmasının Moğol dillerinin etimolojisi üzerine son derece değerli bir katkı olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Türk ve Moğol dilleri ile karşılaştırıldığında Tunguz dilleri araştırmalarının oldukça geri bir aşamada olduğunu söylemek mümkündür. Tunguz dillerinin tarihî ses bilgisi alanında Tsinsius’un 1949’ta yayımlanan Tunguz dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi, Benzing’in 1956 tarihli Tunguz dillerinin karşılaştırmalı grameri bu alanda hâlâ aşılamamış çalışmalardır. Ayrıca yine Tsinsius’un editörlüğünde hazırlanan iki ciltlik Tunguz dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü (1975-1977) bu alanda hâlâ en önemli kaynaktır. Birçoğu yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Tunguz dillerinin kayıt altına alınması ancak son zamanlarda mümkün olmuştur. Tunguz dillerinin etimoloji sözlüğünün hazırlanması ise araştırmacılarını beklemektedir.

Routledge yayınevi *Dil Aileleri* serisinden yıllardan beri yayımlanması beklenen *Tunguz Dilleri* cildi uzun bir hazırlanma sürecinden sonra nihayet 2023 yılında araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Aynı seriden çıkan *Türk Dilleri*’nin ilk baskısı 1998, genişletilmiş ikinci baskısı ise 2021 yılında, *Moğol Dilleri* cildi ise 2003 yılında yayımlanmıştır. *Tunguz Dilleri*’nin Alexander Vovin editörlüğünde hazırlanmasına 2003 yılında başlanmış, sonrasında José Andrés Alonso de la Fuente de editörlük sürecine katılmıştır. Vovin’in 2022 yılında vefatı üzerine kitabın editörlüğü aynı serinin *Moğol Dilleri* cildinin editörlüğünü de yapan Juha Janhunen üstlenmiştir. Sonuç olarak bu önemli eser 2023 yılında Alexander Vovin, José Andrés Alonso de la Fuente

ve Juha Janhunen editörlüğünde yayımlanmıştır. Bu uzun hazırlanma sürecinde kitabın ilk editörü olan Vovin'den başka bölüm yazarlarından Daniel Kane ve Tsumagari Toshiro da aramızdan ayrılmıştır.

Tunguz Dilleri'nin yukarıda anılan çalışmalar gibi (Tsinsius 1949, Benzing 1956, Tsinsius 1975-1977) büyük bir boşluğu doldurarak alanın temel başvuru kaynaklarından biri olacağı açıktır. Kitabın Juha Janhunen tarafından kaleme alınan ve “Tungusic as a Language Family” [Dil Ailesi Olarak Tunguz Dilleri] başlığını taşıyan 1. bölümünde Tunguz dillerinin yayılma alanı, Tunguz topluluklarına verilen adlar ve onların ana geçim kaynakları gibi konular ele alınmaktadır. Kuzeydoğu Asya'da, Sibirya ve Mançurya'yı da içine alacak şekilde geniş bir coğrafyaya dağılan Tunguz dillerinin birçoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yaşadıkları coğrafyanın olanaklarına bağlı olarak Tunguz halklarının ana geçim kaynağını, balıkçılık, geyik yetiştiriciliği ve tarım gibi faaliyet alanları oluşturmaktadır. Tunguz dilleri araştırmalarının önemli bir sorunu bu dillerin ve bunları konuşan halkların adlandırılma biçimidir. Etnik olarak aynı Tunguz halkı tarihsel süreçte veya eş zamanlı olarak farklı coğrafyalarda değişik etnonimlerle anılabilmektedir. Söz gelimi bugün daha çok *Nanay* olarak bilinen Tunguz topluluğu eskiden *Gold/Goldi* olarak adlandırılırken daha çok Çin araştırmaları geleneğinde günümüzde *Hezhen* olarak anılmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Tunguz dilleri çalışmalarının tarihî ve bugünkü durumundan bahsedilmiş, Sovyetler dönemi bilim adamlarının Tunguz dilleri çalışmalarına yaptıkları önemli katkılardan başka Alman, Çin ve Japon Tunguzologları ve araştırmaları ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Tunguz dillerinin sınıflandırılma denemeleri ve Janhunen'in kendi önerdiği sınıflandırmadan başka bu dillerin tipolojik özellikleri verilmiştir.

Tunguz dilleri araştırmalarını zorlaştıran önemli bir etken bu dillerin nispeten geç dönemlerde yazıya geçirilmiş olmalarıdır. Bugünkü bilgilerimize göre yazıya geçirilen ilk Tunguz dili Cürçence olup bu dilden kalan en eski belgeler 12. yüzyıla aittir. Sinitik yazı sistemleriyle kaydedilen bu belgeler hem sayı olarak azdır hem de deşifre edilmeleri özellikle fonolojik açıdan zorluklar içermektedir. Bu nedenle Tunguz dilleri ile ilgili, bu dilleri konuşan halklara komşu olan topluluklarca hazırlanan kaynaklar ve Tunguzların yaşadıkları topraklarda araştırmalar yapan farklı alanlardan, Peter Simon Pallas gibi, çeşitli bilim adamlarının veya bu bölgeleri gezen gezginlerin Tunguz dilleri ile ilgili hazırladığı sözlükler, tuttıkları notlar son derece büyük öneme sahiptir. Kitabın “Early Far Eastern Sources on Tungusic” [Tunguz Dilleri ile ilgili Erken Dönem Uzak Doğu Kaynakları] başlıklı ve Alexander Vovin tarafından yazılan ikinci bölümünde Çinlilerin, Koreli ve Japonların Tunguz dilleri üzerine kendi dilleriyle kaydettiği kaynaklar tanıtılmaktadır. Bunlar arasında Çince kayıtların özellikle vurgulanması gerekmektedir. Bilindiği gibi

Tunguz halklarından Cürçenler (1115-1234) ve Mançular (1644-1911) kurdukları hanedanlarla Çin'i bir dönem yönetmişlerdir. Özellikle Çin'i yöneten son emperyal hanedanın dili olan Mançuca üzerine Çince olarak hazırlanmış sözlükler, gramerler, ders kitapları Mançu dili araştırmaları için temel başvuru kaynaklarıdır. "Early Western Sources on Tungusic" [Tunguz Dilleri ile ilgili Erken Dönem Batı Kaynakları] başlığını taşıyan 3. bölüm Mançuca üzerine yaptığı önemli çalışmalarla dikkat çeken José Andrés Alonso de la Fuente tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla kadar batılı araştırmacılar ve gezginler tarafından hazırlanan 26 kaynağı ele almıştır. Bunların arasında Witsen'in gezi notları, Pallas'ın sözlüğü ve Castrén'in derlemeleri dikkat çekmektedir.

Eserin "Proto Tungusic" [Ana Tunguzca] başlıklı dördüncü bölümünde Janhunen tarihsel dil bilimin karşılaştırmalı yöntemini kullanarak Ana Tunguzcanın ünlü ve ünsüz sistemini, ses uyumlarını ve seslerin dizilişini belirleyen ilkeleri yeniden tasarlamıştır. Araştırmacı ayrıca çağdaş ve tarihî dillerin verileri ışığında Ana Tunguzcanın şekil bilgisi yapısını tasarlamıştır. Bu bölümde yazar, Tunguz dillerine ait son dönemlerde gün yüzüne çıkan verilerle daha önce Tsinsius 1949 ve Benzing 1956'da önerilen Ana Tunguzcaya ait tasarımları büyük ölçü geliştirmiştir. Eserin özellikle bu bölümü tarihsel-karşılaştırmalı dil bilim çalışan araştırmacılar için metodolojik bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde Tunguz dilleri birer birer ele alınarak bu dillerin gösterdiği özellikler örneklerle açıklanmıştır. 5. bölümde "Cürçence" (Daniel Kane ve Marc Hideo Miyake), 6. bölümde "Mançu yazı dili" (Alexander Vovin), 7. bölümde "Sibirya Evenkicesi" (Juha Janhunen), 8. bölümde "Oroçence" (Lindsay J. Whaley), 9. bölümde "Solonca" (Sangyub Baek), 10. bölümde "Negidalca" (Sofia Oskolskaya), 11. bölümde "Evence" (Andrej Malchukov), 12. bölümde "Oroçça" (Shinjiro Kazama), 13. bölümde "Udihece" (Elena Perekhvalskaya and Juha Janhunen), 14. bölümde "Nanayca" (Shinjiro Kazama), 15. bölümde "Ulçaca" (Shinjiro Kazama), 16. bölümde "Uiltaca" (Toshiro Tsumagari and Yoshiko Yamada), 17. bölümde "Mançu konuşma dili" (Veronika Zikmundová and Gao Wa), 18. bölümde ise "Sibece" incelenmiştir. Her biri alanında uzman olan dilciler tarafından hazırlanan bu bölümlerin düzeni büyük oranda birbirine benzemektedir. İlgili bölümlerde genel olarak öncelikle o dile ait temel kaynaklar tanıtılmış daha sonra aynı dilin ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından diğeri Tunguz dilleri ile benzeşen ve onlardan ayrılan özellikleri örnekleriyle gösterilmiştir. Son olarak da bu dillerin söz dizimi yapıları, söz varlıkları ele alınarak diğeri dillerle temasları değerlendirme konusu yapılmıştır.

Eserin Nadezhda Mamontova tarafından kaleme alınan ve “Sociolinguistic Aspects of Tungusic” [Toplum Dil Bilim Bakımından Tunguz Dilleri] başlığını taşıyan 19. bölümünde bu dilleri konuşan toplulukların demografik yapıları, bu dillerin konuşuldukları ülkelerdeki (Rusya ve Çin) resmi konumları açıklanmıştır. Araştırmalar yoğunluklu olarak Kuzey Sibirya’da ve diğer Tunguz dillerine göre daha fazla birey tarafından konuşulan Evenki ve Even dillerinin son elli yılda konuşur sayısını büyük oranda yitirdiğini göstermektedir. Amur-Sahalin bölgelerinde konuşulan Tunguz dilleri ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca Tunguz dillerinin eğitim, medya ve kamu alanlarındaki durumu da yine bu bölümün sonunda ele alınmıştır. Sonuç olarak, geniş bir coğrafi dağılım gösteren Tunguz dillerinin önemli bir bölümünün yakın gelecekte varlığını sürdürmeyeceği öngörülmektedir.

Janhunen tarafından kaleme alınan eserin son bölümü “Tungusic in Time and Space” [Zaman ve Mekânda Tunguz Dilleri] başlığını taşımaktadır. Janhunen, bu bölümde Ana Tunguzcanın ilk olarak ortaya çıktığı toprakları (Urheimat) belirleyerek zaman içindeki coğrafi dağılımını dilsel bazı gelişmelere bağlı olarak tarihlendirmeye çalışmıştır. Buna göre Tunguz dillerinin anavatanı Moğol dillerinin daha doğusunda, Mançurya ile Sunggari ve Amur havzasından güneyde Kore yarımadasına ve doğuda Japon denize kadar olan alandır.

Routledge *Dil Aileleri* serisinden 2023 yılında yayımlanan *The Tungusic Language* adlı eser, Tunguz dilleri araştırmalarının vardığı aşamayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, genel olarak Tunguz dilleri ailesine ve özelde de her bir Tunguz diline ait en güncel veriler bu eserle araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Özellikle Avrupa’da düşünüşe geçen Tunguz dilleri araştırmaları bugün için çoğunlukla Japonya, Kore, Çin ve Rusya’da sürdürülmektedir. Ne yazık ki bu diller Türkiye’de bugüne kadar yeterli ilgiyi görmemiş ve birkaç çalışma dışında (Özalan 2021, Hayırsever 2024) araştırma konusu yapılmamıştır. Bu nedenle, Tsinsius’un karşılaştırmalı Tunguz dilleri sözlüğünün ve Benzing’in *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik* başlıklı eserlerinin Türkçeye çevrilmesi ülkemizde bu dillere olan ilgiyi arttıracak girişimler olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, tanıtılmaya çalışılan kitabın bilim adamları arasında gerekli ilgiyi görmesini umuyoruz.

Kaynakça

- Benzing, J. (1956). *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik* [Tunguz dilleri: Karşılaştırmalı bir gramer denemesi]. Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Tsinsius, V. İ. (1949). *Sravnitel'naya fonetika tunguso mançyurskih yazıkov* [Tunguz dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi]. Gosuçpedgiz.
- Tsinsius, V. İ. (Ed.). (1975-1977). *Sravnitel'ny slovar tunguso-mançyurskih yazıkov* [Tunguz dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü] (1-2). Nauka
- Özalan, U. (2021) *Mançuca Nişan şaman hikâyesi (Nisan şaman i Bithe): Giriş-şekil bilgisi-çeviri-metin-sözlük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Hayırsever, H. (2024). *Yakutça ve Dolgancadaki Tunguzca kopyalar* (Tez No. 854381) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

